

*Карпець Л. А.,**доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури**Приходько В. С.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури**Коваленко Ю. М.,**старший викладач кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури*

СЕМАНТИЧНА НОМІНАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ СПОРТИВНОГО ЖАРГОНУ

Анотація. Статтю присвячено вивченню семантичних процесів у жаргонному спортивному назовництві. Семантична номінація в спортивному жаргоні реалізується за загальномовними законами української мови, правилами й моделями та має подібні кількісні співвідношення у видах перенесень. Найбільшу тематичну групу семантичних номенів у спортивному жаргоні становлять номени на позначення осіб. У спортивному жаргоні, як і в інших субмовах, метафоричне перенесення переважає, є продуктивним засобом номінування спортивних реалій. В основі метафоричного перенесення назв з інших галузей у сферу спорту лежать антропоморфні, зооморфні, просторові, технократичні стереотипи світосприйняття, що є усталеними в соціумі. Типовими лексичними джерелами асоціювання, які лежать в основі метафори, є предмети (і не завжди спортивні), птахи, тварини, особи, елементарні дії, процеси, явища, їхні специфічні ознаки. Звичайно й образи для спортивних номенів «запозичуються» з таких тематичних груп, як тварини, рослини, назви професій, звань, міфічні істоти, казкові й літературні персонажі, конкретні предмети, речовини, транспорт, фізичні характеристики й процеси, одяг.

Творення нових значень слів шляхом метонімічного перенесення у спортивному жаргоні відбувається рідко (переважають синекдохіальні різновиди). Метафорично або метонімічно пов'язані в минулому значення нівелюються внаслідок чітко виявленої віддаленості тих семантичних полів, до яких належать лексичні значення аналізованих омонімів.

Варто зазначити, що вражає рівень інтелектуальності, естетичності сучасного спортивного жаргону: майже не зустрічаємо зрублених номенів на відміну від бурсацького чи інших жаргонів.

Значна кількість семантичних номенів має достатню прозору внутрішню форму, яка однозначно вказує на мотиватор, видає його.

Ключові слова: семантична структура слова, спортивний жаргон, метафоричні перенесення, метонімічні перенесення.

Постановка проблеми. Спортивна діяльність у сучасному українському суспільстві набуває поширення, до неї залучається значна кількість українців, що обов'язково позначається й на їхній мові. Власне ці фактори (відсутність досліджень

у галузі спортивного жаргону, залучення, пряме чи опосередковане, до спортивної діяльності великої кількості членів спільноти, отже, і вплив на них «спортивної мови») засвідчують необхідність досліджень спортивного жаргону і, відповідно, актуальність самої теми. Крім того, вивчення спортивного жаргону, основних типів і способів номінації уможливить визначення місця окремого жаргону в загальножаргоновому просторі української мови й установлення загальних закономірностей і основних тенденцій існування й функціонування жаргону як лінгвосоціального явища.

Тематичне різноманіття номенів спортивного жаргону засвідчує значну кількість назв семантичного типу номінації. У процесі функціонування слова набувають нового семантичного навантаження. Цей процес у мові доволі складний, спричинений впливом низки факторів. На думку О. Стишова, зміни значення слів зумовлюють такі чинники: 1) постійний розвиток мовної семантики в процесі активного функціонування мови (пошук нових номінацій, а також виразально-зображальних засобів); 2) ментально-психологічні, асоціативні закони мовосприймання кожного народу, тільки йому притаманна мовотворчість; 3) ситуативність мовлення й контекстуальна взаємопов'язаність слів; 4) активізація індивідуально-авторської мовотворчості в пошуку незвичної сполучваності слів тощо [3, с. 210].

На сучасному етапі розвитку мови семантичні зміни достатньо помітні як на рівні кодифікованому, так і некодифікованому. Про це, зокрема, свідчать праці таких вітчизняних дослідників: М. Кочергана, К. Ленець, Л. Лисиченко, В. Манакіна, А. Нелюби, Л. Паламарчука, І. Самойлової, Л. Ставицької, О. Стишова, О. Тараненка та інших. Проте масштаби названої проблеми настільки широкі (нові явища в українській мові науковці справедливо оцінюють як мовну революцію), що виникає потреба ґрунтовнішого дослідження її з залученням нового й ширшого за обсягом фактичного матеріалу.

Оскільки семантичні неологізми є зручними й доречними в номінуванні багатьох суспільних явищ і процесів, до того ж кількісно переважають серед інновацій, то й вивчення семантичної структури слова, її особливостей, значеннєвих зрушень має як теоретичне, так і практичне значення.

Метою статті є дослідження семантичних процесів спортивного жаргону.

Вивчаючи семантичні процеси в жаргоновому спортивному назовництві, спираємося на положення про ієрархічність семемної будови слова В. Гака про існування в семантичній структурі «архісем», тобто «загальних сем родового значення, диференційних сем видового значення і потенційних сем, які відображають побічні характеристики об'єкта» [1, с. 96–97]. З огляду на сказане, важливим є з'ясування статусу сем, що використовуються в разі семантичних змін, та якого статусу такі семи набувають у номени.

Найбільшу тематичну групу семантичних номенів у спортивному жаргоні становлять номени на позначення осіб. Стосовно спорту це, звичайно, самі спортсмени: *хірург* (гравець, який досить жорстко поводить на ігровому полі), *скорпіони* (метальники дисків), *страуси* (особи, які займаються спелеотуризмом); їх об'єднання-команди: *конюшня/стайня* (спортивний клуб); оцінювачі й поціновувачі спортсменів: *вовки* (апеляційне журі), *прапорець* (суддя на полі). Далі в порядку спадання кількості номенів маємо такі тематичні групи номенів, що постали внаслідок семантичних перенесень. Це, наприклад, дії спортсменів: *кадрити* (намагатися під час бою знесилити суперника різними прийомами), *відірватися* (під час бою використовувати всю майстерність, силу, відчуття переваги над суперником), *підкувати* (перемогти у грі, завдати травми суперникові); позначення предметів: *оля* (анаболічні засоби на олійній основі), *сувенір* (перехідний приз), *рогатка* (лук, не підготовлений до стрільби), *зебра* (одяг судді), *мотузка* (рятувальна лямка); результати спортивних дій: *від'їстися* (перейти у вищу вагову категорію); вправи та прийоми: *страус* (вправа, під час якої відбувається розтягування певних м'язів), *стільчик* (вправи для м'язів стегна), *паровозик* (вправа для органів дихання).

Значна різниця в кількісних виявах тематичних груп свідчить про рівень значущості, актуальності того чи іншого референта, найзначимішим є сам спортсмен як центральне явище в спорті (своєрідний *спортсменоцентризм*) і його дії. І, як видно, не значимими для спортсмена є одяг, знаряддя, анатомія тощо.

Як засвідчує аналізований матеріал, семантичні номени спортивного жаргону (як і сам спортивний жаргон) є новим явищем в українській мові, тому й більшість із них є інноваційними. Жаргонові спортивні номени з'являються поступово на основі повторюваних і підхоплюваних мовцями переносних уживань, в яких бачаться своєрідні реалії, події, явища, ситуації; однак і про поступовість такої появи також можна говорити як про явище відносне.

За звичністю моделі семантичного перенесення, її поширеності можна виділити такі групи семантичних номенів:

– номени, значення яких перебуває на стадії формування, становлення, тобто такі номени не набули загального визнання серед широкого кола реципієнтів (перебувають на периферії спортивного жаргону), бо позначають різні спортивні явища, притаманні окремому виду спорту, відповідно й використовує їх незначна кількість спортсменів; до таких номенів, зокрема, належать: *лагуна* (плавання) – великий за розміром басейн із майже нехлорованою водою, *ладушки* (кінний спорт) – позиція коня, який стає дибки, *тракторист* (лижі) – особа, яка неправильно тримає руки під час їзди, і сніг летить з-під лижних палок у різні боки;

– інші номени, що завдяки своїй поширеності, неприв'язаності до якогось із видів спорту набули статусу загально-жаргонових; відповідно й семантика таких номенів визнана як «нормативна» для всього жаргону: *чайник* (спортсмен, який не опанував мистецтво гри тощо), *лантух* (незграбний спортсмен); *хімік* (спортсмен, який вживає допінги) тощо.

Загальновідомість номенів для всіх спортсменів сприяє швидшому переходові таких до розмовного стилю літературної мови, унормуванню й кодифікації самих номенів. Відповідно вузькість побутування номенів другої групи такі процеси уповільнює чи й унеможлиблює.

І все ж усі номени першої й другої груп мають спільне в денотативному аспекті значення – архісему «стосується до спорту, спортивний». Вона є загальною в семантичній структурі слів, які називають різні спортивні реалії, сприяють невимушеному як груповому, так і індивідуально-авторському пошукові.

Дослідження семантичної структури спортивних жаргонізмів показує, що переважна кількість із них утворені шляхом метафоричних перенесень: у певному класі об'єктів виділено якісь ознаки чи ознаку, притаманні іншому класові предметів. Зауважимо, що вивчення метафоричних і метонімічних явищ здійснюємо в ономазіологічному аспекті, тобто розглядаємо як загальні принципи (способи) номінації. У мовознавстві загальноприйнятою є думка, що перетворення метафоричного типу відбуваються не хаотично, в їх основі лежать стереотипи світосприймання, характерні як для всього людства, так і для окремого етносу. Такі стереотипи обумовлюють функціонування моделей можливих порівнянь, зіставлень, а потім і моделей метафор. Щось подібне спостерігаємо й на рівні окремих соціальних груп.

У ході аналізу з'ясували, що в основі метафоричного перенесення назв з інших галузей у сферу спорту лежать антропоморфні, зооморфні, просторові, технократичні стереотипи світосприйняття, що є усталеними в соціумі. Лексична метафора як своєрідна модель формування лексико-семантичних варіантів реалізується за певними законами, які полягають у порівнянні подібних форм, функцій, ознак тощо. Відповідно, аналізуючи спортивний жаргон, помічаємо, що типовими лексичними джерелами асоціювання, які лежать в основі метафори, є предмети (і не завжди спортивні), птахи, тварини, особи, елементарні дії, процеси, явища, їхні специфічні ознаки. Звичайно й образи для спортивних номенів «запозичуються» з таких тематичних груп, як тварини, рослини, назви професій, звань, міфічні істоти, казкові й літературні персонажі, конкретні предмети, речовини, транспорт, фізичні характеристики й процеси, одяг.

Детальніше зупинимося на метафоричних перенесеннях, послуговуючись характером подібності, що лежить в основі метафори. Коли ми порівняємо спортивно-жаргонові види метафори з тими, що подає О. Тараненко, а це зведений реєстр наявних в українській мові видів метафор, то побачимо, що спортивний жаргон послуговується всіма основними видами метафори, а саме:

1) зовнішня подібність: форма й взагалі вид (*кабан* – спортсмен супервагової категорії, *слоненята* – метальники дисків, *гарбуз* – борець сумо, *Бульдог* – воротар Олівер Канн, *верблюд* – нерівна, горбиста траса, *кульок* – неповороткий спортсмен), місце (*корито* – невеликий за розмірами басейн), кольори одягу, елементи візерунка (*Матрас* – головний тренер «Динамо»

В. Лобановський, *Червоні Дияволи* – футбольна команда «Манчестер Юнайтед», *зебра* – суддя), звуки (*гриміти* – в останні хвилини матчу програти слабкому супернику);

2) подібність фізіологічних і психічних вражень від сприймання різних об'єктів: актуалізація побічної, часто невиразної асоціативної ознаки (*латиша* – спортсмен, котрий програє, не продемонструвавши своєї майстерності, *льотчик* – спортсмен, який досить часто програє під час змагань), протилежне названому (*сусанін* – керівник туристського походу, *діор* – брудні шкарпетки або ігрові капці, від яких іде неприємний запах), подібність не певна, а бажана, уявна для мовців (*психи* – команда, яка атакує, *коструля* – новачок (дівчина) у команді, *хірург* – гравець, який досить жорстко поводить на ігровому полі).

Стосовно класифікації, яку подає О. Тараненко, на підставі даних нашої картотеки змушені зробити деякі уточнення:

1) необхідно розширити групу «подібність за функціями», додавши сюди номени, що позначають подібність за статусом і станом: *лезіонер* (гравець, що грає в команді іноземних країн), *гусар* (особа, яка займається кінним спортом, досягла певних успіхів), *грум* (хлопчик, який подає м'ячі на полі);

2) у спортивному жаргоні наявні різновиди метафор, відсутні в літературній мові: подібність поведінкова (*демони* – апеляційне журі, *паливо* – допінговий контроль), подібність за віком (*мужик* – спортсмен старший 21 року, *кадет* – спортсмен віком до 16 років), подібність дії (*припиляти* – перемогти в поєдинку, *душити* – мати значну перевагу над суперником, *шпарити* – швидко пливти, бігти на дистанції).

Що стосується метонімічних перенесень, то вони мають свої особливості в спортивному жаргоні й утілені такими різновидами моделей, наявними у класифікації О. Тараненка (для зручності аналізу ми не виділяємо синекдоху як окремих вид метонімії, об'єднуючи їх в одну групу; зауважимо, що саме різновиди синекдохіального типу переважають у цій групі перенесень): вмістище → його вміст (*акваріум* – басейн, який переповнений плавцями); предмет, матеріал → предмет, виріб із них (*залізяки* – стояки для наметів); предмет як символ, атрибут діяльності → особа (*прапорець* – гімнастична вправа з прапорцями, *мундир* – капітан команди, *свисток* – суддя); частина зовнішності → особа (*борода* – спортсмен, який має бороду); знаряддя діяльності → особа (*аптечка* – особа, яка несе аптечку під час походу, *кодаки* – спортивні фотокореспонденти); вид → рід (*конюшня* – спортивний клуб, *залізо* – гантелі, гири, штанги); рід → вид (*олія* – анаболічні засоби на олійній основі); власні назви → загальні (*кавказ* – останнє місце в турнірній таблиці).

Крім означених, у спортивному жаргоні є й специфічні перенесення: одяг → частина тіла (*галіфе* – велике стегно); предмет → результат (*мороз* – знеболювальні засоби); команда → гравці (*пивовари* – гравці команди «Оболонь», *кроти* – футбольна команда «Шахтар», *метал* – футбольна команда «Металіст»). У таких перенесеннях діє опосередкована подібність: використовується тільки в називанні учасників команди й реалізується через такі ланцюги: офіційна назва команди → власник → гравці («Оболонь» → команда однойменного пивзаводу → *пивовари*), офіційна назва команди → місце дислокації → гравці («Ворскла» → м. Полтава, відоме галушками, → *галушки*; «Шахтар» → Донецьк із його шахтами → *гірняки/кроти*) [2].

На думку лінгвістів, метонімічні перенесення в порівнянні з метафоричними відзначаються регулярністю, що дає змогу виділити стандартні схеми, за якими вони відбуваються. Якщо метафора – це результат глибокого внутрішнього семантичного перетворення слова, яке супроводжується «виділенням» ознаки, на якій ґрунтується метафора, то метонімія утворюється на основі зв'язків простішого типу, асоціації за суміжністю, її утворення не торкається глибинної сутності вихідного, номінативного значення слова. Відсутність складних, багатовступневих асоціацій, глибинної трансформації первинного значення дає змогу говорити про простішу мотивацію подібних утворень у порівнянні з метафоричними.

Існує декілька шляхів становлення омонімії. Заслуговує на увагу насамперед повне розмежування лексико-семантичних варіантів, утрата метафоричних або метонімічних відношень між основними й похідними значеннями. Унаслідок таких змін у семантичній структурі багатозначних слів виникають не випадкові омоніми, які переважають у словниковому складі мови, а лексичні одиниці, імовірність появи яких фактично прогнозується об'єктивними процесами лексико-семантичного розвитку.

Можна з упевненістю констатувати саме таку лінію розвитку значень омонімів *машина-1*, *машина-2*, які первісно могли об'єднуватися за ознакою багатозначності, а саме: *машина-1* – міцний, сильний спортсмен, *машина-2* – футбольна лінія нападу; *демони-1* – апеляційне журі, *демони-2* – команда, яка атакує; *паровоз-1* – футбольна команда «Локомотив», *паровоз-2* – група дельтапланеристів, які летять в одному повітряному потоці один за одним.

Метафорично або метонімічно пов'язані в минулому значення нівелюються внаслідок чітко виявленої віддаленості тих семантичних полів, які містять лексичні значення аналізованих омонімів.

Серед цього розмаїття омонімів найбільшу кількість становлять такі: *матрас-1* – параплан, *Матрас-2* – прізвище Валерія Лобановського як гравця футбольної команди «Динамо» (за кольорами спортивної форми); *труба-1* – дуже товста стріла, *труба-2* – рюкзак, який має форму труби; *листоноша-1* – спортсмен, який атакує лівою рукою, *Листоноша-2* – прізвище баскетболіста Карла Меллоуні; *риба-1* – поза в гімнастиці, *риба-2* – нічия в доміно; *паутина-1* – лінії маршрутів, їхня довжина, *паутина-2* – футбольні ворота, в які під час поєдинку не забили м'яча.

У деяких випадках ми не можемо з упевненістю сказати про повне розмежування лексико-семантичних варіантів і втрату відношень між первинним і похідними значеннями. На шляху до повного розпаду багатозначності стоять, наприклад, *буратино-1* – вправа для м'язів спини, *буратино-2* – особа, яка не має гнучкості (саме ознака негнучкості, відсутності пластичності залишається спільною для обох лексем); *метелик-2* (пропущений гол у футболі) і *метелик-3* (невиконаний елемент у фігурному катанні) мають спільну сему невиконання певної дії, а з *метеликом-1* (тренажер, призначений для виконання вправ, які зміцнюють грудну клітку спортсмена) демонструють розрив лексико-семантичних зв'язків (до речі, *метелик-1* пов'язаний із загальноживим метеликом за подібністю форми).

Випадковими омонімами, на нашу думку, є *листоноша-1* і *листоноша-2*.

Отже, поява таких омонімів у межах спортивного ігрового назовництва прогнозується об'єктивними процесами лексико-семантичного розвитку.

Аналіз спортивних жаргонізмів дає змогу також зробити висновок, що між номенами цієї групи можуть існувати й синонімічні зв'язки: *електричка* й *живчик* позначають швидкого нападника, футболіста, який жваво рухається по полю; *екскурсант* і *пасажир* мають значення «спортсмен, який досить часто сидить на лаві запасних». Синонімічними є й значення таких жаргонізмів, як *кваша* й *кисіль*, *індієць* і *коструля*, *акула* й *іхтіандр*, *кавказ* і *оно* та інші. Основними причинами появи синонімічних відповідників у спортивному жаргоні є, по-перше, виділення в різних слів спільної ознаки для перенесення й відповідно акцентуація такої ознаки, по-друге, запозичування з інтержаргону, з інших жаргонів.

Аналізуючи мову спортсменів, простежуємо взаємопроникнення інших соціолектів до спортивного жаргону. Зокрема, деякі бурсацько-семінарські жаргоніми, що зафіксував К. Широцький, зустрічаємо сьогодні в спортивному жаргоні. Наприклад, *кавказ*: бур.-сем. «останні, задні парти в класі», спорт. «останнє місце в турнірній таблиці» (тут запозичення супроводжується деякими семантичними змінами: парти в класі – місце в таблиці); *фрукт*: бур.-сем. «тип, підозріла особа» → спорт. «особа, яка не приживається в команді» [4].

Також є зразки номенів, коли злочинницький і спортивний жаргони мають за формою (звучанням) абсолютно подібні одиниці, однак змістовно не пов'язані між собою. Така подібність може спричинитися й наявністю тотожних одиниць в інших жаргонах. Перехід із кримінального чи іншого жаргону до спортивного супроводжується частковою або повною втраченою «серйозних» кримінально-тюремних чи іножаргонових соціосем й одночасним додаванням спортивних, про що свідчить розширення семантичної структури аналізованих одиниць: *зав'язати* (покінчити назавжди зі злочинним життям) → «покинути великий спорт»; *злити* – (здати інформацію, виказати) → «здати гру суперникові, програти»; *йоржик* (дуже хитра, спритна, вивіртка людина) → «напій, суміш пива з горілкою» → «вітамінний напій» та інші.

Слід зазначити, що рівень інтелектуальності, естетичності сучасного спортивного жаргону вражає: майже не зустрічаємо згрубілих номенів.

Отже, аналіз суті, механізмів семантичних явищ і способів семантичної номінації в українському спортивному жаргоні уможливило деякі **висновки**.

Семантична номінація в спортивному жаргоні реалізується за загальнономовними законами української мови, правилами й моделями, ось чому й має подібні кількісні співвідношення у видах перенесень: переважають метафоричні перенесення, зовсім незначна кількість метонімічних (з перевагою синекдохіальних як різновиду метонімії). Семантичні номенні мають досить прозору внутрішню форму, яка однозначно вказує на відповідний мотиватор. І все ж можемо говорити, що покладені в основу найменувань мотиваційні ознаки можуть бути явними й неочевидними (прихованими).

Семантична номінація послуговується в основному власними мовними ресурсами (наявні в українській мові слова, образи, символи, способи й стереотипи перенесень), іншомовні елементи застосовуються мало. Така особливість є протилежною до використання подібних ресурсів на рівні кодифікованої мови спортсменів.

Література:

1. Гак В. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова. *Вопросы описания лексико-семантической системы языка : тезисы докладов*. Москва, 1971. Ч. 1. С. 95–97.
2. Карпель Л. Український спортивний жаргон : структурно-семантичний аспект: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня к-та філ. наук : 10.02.01. Харків, 2006. 19 с.
3. Стишов О. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ, 2003. 388 с.
4. Широцький К. Бурсацький жаргон української мови на Поділлі : *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. Харків, 1998. Т. 6. С. 175–179.

Karpets L., Pryhod'ko V., Kovalenko Yu. Semantic nomination as a source of completion of sports jargon

Summary. The article is devoted to the study of semantic processes in jargon sports nouns. Semantic nomination in sports jargon is implemented according to the common laws of the Ukrainian language, rules and models and has similar quantitative ratios in types of transference. The largest thematic group of semantic nouns in sports jargon is the nominative nouns. In sports jargon, as in other sublanguages, metaphorical transference prevails and is a productive means of nominating sports realities. The anthropomorphic, zoomorphic, spatial, technocratic stereotypes of worldview, which are established in the society, are at the heart of the metaphorical transfer of names from other branches to the sphere of sports. Typical lexical sources of association that underlie metaphor are objects (and not always sports), birds, animals, persons, elementary actions, processes, phenomena, their specific characteristics. Of course, images for sports names are “borrowed” from such thematic groups as animals, plants, professions, ranks, mythical creatures, fairy-tale and literary characters, specific objects, substances, transport, physical characteristics and processes, clothing.

The creation of new meanings of words through metonymic transfer in sports jargon is rare (synecdochial varieties predominate). Metaphorically or metonymically related values in the past are offset by the clearly revealed distance of those semantic fields that include the lexical values of the analyzed homonyms.

It should be noted that the level of intelligence, aesthetics of modern sports jargon is striking: we hardly find rough names unlike Bursatsky or other jargon.

A considerable number of semantic nouns have a sufficiently transparent internal form, which clearly indicates the motivator and gives it out.

Key words: semantic word structure, sports jargon, metaphorical transpositions, metonymic transpositions.